

PEDAGOGIK MAHORAT

10(1)
2024

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

10-son (2024-yil, oktabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2024

15.	ORINBAEV Ansatbay Amanbaevich	Axborot texnologiyalar vositasida bo'lajak informatika o'qituvchilarining mustaqil ta'limini rivojlantirishning dasturiy-tashkiliy tuzulmasi	72
16.	PULOTOV Abdurayim Murotovich	O'quvchilar bilimi darajasini aniqlashda pedagogik tashxis usullaridan foydalanish	79
17.	QURBONOVA Shoirra Narzullayevna	Texnologiya darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish	83
18.	ДАВРОНОВ Фирдавс Пардабой ўғли	Манипуляция қилиш усуллари ва уларнинг таснифи	88
19.	RADJABOVA Inobat Ravshanovna	O'qituvchi mahoratini rivojlantirishda hamkorlik pedagogikasining o'rni	92
20.	O'KTAMOV Madadjon O'ktam o'g'li	Talabalarda axborot kompetentlikni rivojlantirishning tashkiliy-metodik ta'minoti	98
21.	RAHMATULLAYEVA Sabohat Sa'dullayevna	Ta'limda xolistik yondashuvning o'rni va ustunligi	103
22.	RAHMONOV Kamol Jamolovich	Hamkorlik strategiyalari asosida bo'lajak tarix o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash pedagogik muammo sifatida ("Tarix o'qitish metodikasi" fani misolida)	108
23.	JO'RAYEV Akmal Razzoqovich, SHODIYEVA Sitara Ulug'bek qizi	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini dasturiy ta'lim vositalari asosida texnik-konstruktorlik komponentligini rivojlantirish	112
24.	SOBIROV Abdulaziz Abduroziqovich	Shaxs psixologik salomatligining ko'p o'lchovliligi	116
25.	UMUROVA Ma'rifat Yoshiyevna	Xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishda innovatsion texnologiyadan foydalanish	120
26.	XAYDAROVA Oliya Kaxxarovna	Globalashuv sharoitida ta'limning innovatsion metodlar kompetensiyalarni shakllantirishning muhim omili sifatida	126
27.	YO'LDOSHEV Sobitali Zohidjon o'g'li	"Dynamic stirring" adaptiv modeli asosida tibbiy ta'lim talabalari valeologik kompetentligini rivojlantirish	132
28.	YOZIYEVA Umida Lutfullayevna	Virtual tobelik muammosining ijtimoiy-psixologik muhitga salbiy ta'siri	136
29.	ОЧИЛОВА Нугора Маллаевна	Замонавий ўқитувчилар креатив фаолиятини ривожлантириш	140
30.	BOZOROV Aziz Abloqulovich	O'zbekiston Respublikasi ofitser kadrlarni tayyorlashda xorijiy mamlakatlar maxsus harbiy maktabi tajribasidan foydalanish	144
31.	САИДОВА Камола Усканбаевна	Феномен воспитания в контексте педагогики воспитания молодёжи на Востоке и Западе	148
32.	NURULLOYEV Laziz Latipovich	Xorijiy harbiy oliy o'quv yurtlarida mutaxassislarni kasbiy tayyorlash sifatini ta'minlash bo'yicha pedagogik tajriba	153
33.	BAHRONOVA Shaxlo Islom qizi	Umumta'lim maktablarida "Texnologiya" fanining "Pazandachilik asoslari" bo'limini o'qitishning	160

XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARINI O‘RGANISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYADAN FOYDALANISH

Umurova Ma‘rifat Yoshiyevna,

*Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi
m.yo.umurova@buxdu.uz*

Xalq og‘zak ijodini o‘rganish, ularni zamonaviy usullar vositasida, innovatsion texnologiyalardan foydalanib o‘rganish masalalarini targ‘ib qilish, dars jarayoniga tatbiq etish, barkamol avlodni tarbiyalashdagi o‘rni va ahamiyati tadqiq etildi

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, qadriyat, ma‘naviy vorislik tuyg‘usi, interfaol metodlar aqliy hujum, charxpalak texnologiyasi, “Chuvalchang” o‘yini.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОБРАЗЦОВ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

В статье рассмотрены изучение устного народного творчества посредством инновационных технологий, применение в учебном процессе современных методов, их роли и значение в воспитании гармонично развитого поколения.

Ключевые слова: устное народное творчество, ценности, чувство духовного наследия, интерактивные методы, “мозговой штурм”, технология “Карусель”, игра “Червяки”.

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF SAMPLES OF ORAL FOLK ART

The article examines the study of oral folk art through innovative technologies, the use of modern methods in the educational process, their role and importance in the upbringing of a harmoniously developed generation.

Keywords: oral folk art, values, a sense of spiritual heritage, interactive methods, “brainstorming”, “Carousel” technology, the game “Worms”.

Kirish. Milliy qadriyatlar muayyan millatning asrlar osha yashab kelayotgan bebaho ma‘naviy boyligi hisoblanadi. Ular jamiyat a‘zolarini ruhan yaqinlashtirish, yoshlarni tarbiyalash, ijtimoiy hayotni barqarorlashtirish, avlodlar o‘rtasidagi ma‘naviy vorislik tuyg‘usining bardavomligiga ta’sir ko‘rsatishday beqiyos ahamiyatga ega. Shuning uchun ham qadriyatlarni asrab-avaylash va yosh avlodga ma‘naviy-meros sifatida yetkazish masalasi bugungi kunda ham dolzarb muammo sanaladi. Ayniqsa, insonlar, mamlakatlar va qit‘alar o‘rtasidagi aloqa vositalari kuchayib borayotgan hozirgi globallashuv jarayonida bu masala yanada dolzarb bo‘lib bormoqda.

O‘quvchi fikrlash orqali o‘zi ko‘rgan, idrok etgan, sezgan, tasavvur qilgan narsa va hodisalarning to‘g‘riligi, aniqligi, haqiqatligi yuzasidan muayyan tushunchaga ega bo‘ladi. Mulohaza yuritib, so‘ng o‘z munosabatini bayon qiladi. Ana shu fikrlash jarayonida o‘quvchi o‘zi egallagan bilim, ko‘nikma va malakaga tayanib so‘z yuritadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘qib o‘rganish va tahlil qilish jarayonida shunday ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirish, yanada takomillashtirish ko‘zda tutiladi. Inson tafakkuri uning ruhiyati bilan chambarchas bog‘liqlikda harakat qiladi. O‘quvchi ruhiyati boy, dunyoqarashi keng, bilimi chuqur bo‘lsa, fikrlari ham, mulohazalari ham asosli, mantiqli bo‘ladi. Xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘qitish va tahlil qilishdan ko‘zlanuvchi metodik maqsadlardan eng muhimi o‘quvchini mustaqil fikrlash, mantiqiy mulohaza yuritishga o‘rgatish, ravon so‘zlash, tafakkur shakllariga tayanib hayot hodisalari zamiridagi ma‘nolarni anglab olishga o‘rgatish, kulgu yo pand-nasihatlar ortiga yashiringan haqiqatlar mohiyatini tushunib, xulosa chiqarishga yo‘llashdir.

Xalq og‘zaki ijodi badiiy tafakkur taraqqiyotining barcha bosqichlarida yaratilgan eng ilg‘or va hayotbaxsh an‘analarni o‘zida mujassamlashtirgan ma‘naviyat sarchashmasidir. Ana shu ma‘naviy merosning eng qadimiy qatlamiga xos milliy qadriyatlar tizimida inson ma‘naviy kamoloti bilan bog‘liq urf-odatlar, an‘analar alohida o‘rin tutadi. Shuning uchun ham Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Sadridin Ayniy, Hamza, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid ijodkorlari tomonidan yaratilgan ilk darsliklarda ham ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga alohida e’tibor berib kelingan. Xalq og‘zaki ijodini o‘rganishda

innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ayrim maqolalarni e'tiborga olmaganda maxsus tadqiqot olib borilgan emas. Shuning uchun ham biz tanlagan mavzu dolzarblik kasb etadi.

Xalq og'zak ijodini o'rganish masalasi mustaqillikgacha bo'lgan davrda ham, istiqlool davri adabiyot o'qitish metodikasi sohasida ham izchil tadqiq qilingan. Ularni zamonaviy usullar vositasida, innovatsion texnologiyalardan foydalanib o'rganish masalalarini targ'ib qilish, dars jarayoniga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb masalaladir.

Muhokama. Xalq ijodi namunalarini milliy qadriyatlarga bog'lab o'rgatish dolzarb pedagogik muammo ekanligi yoshlarda komil insonga xos sifatlarni shakllantirish va ularni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq jarayon ekanligida ko'rinadi. Bu jarayonda: - o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarini tahlil qilish vositasida yoshlar qalbida milliy g'urur tuyg'usini o'stirishga e'tibor qaratiladi; - xalq og'zaki ijodi asarlaridagi milliy qadriyatlar tahlili orqali yoshlar ma'naviy dunyosini boyitish va yuksaltirishga erishish ko'zda tutiladi. Zotan, ma'naviyat – odamning ruhiy va aqliy olamining majmuidir. Ma'naviyat jamiyatning, millatning, shu bilan birga ayrim bir kishining ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtiruvchi tushunchadir. Inson aqli, qo'li bilan nimaniki yaratmasin, uning zamirida fikr, g'oya, bilim, qobiliyat, iste'dod, tajriba, mehnat malakasi sifatida shakllangan ma'naviyat yotadi. Ma'naviyat tushunchasi insonning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini va kamolotini ifodalaydi;

- ta'lim jarayonida o'quvchilarni xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish orqali ularda chin insoniy fazilatlarini shakllantirish, yaratuvchi, fidoyi insonlarga xos xususiyatlar tarkib toptiriladi;

- milliy o'zlikni anglash, ajdodlar xotirasiga sadoqat, ular qoldirgan ma'naviy merosni qadrlash, ardoqlash va asrab-avaylash tuyg'ulari shakllantiriladi;

- ota-bobolarimizning donishmandlik bilan yo'g'rilgan falsafiy mazmundagi pand-nasihatlarini mohiyati, ma'no-mazmunini anglatish orqali o'quvchi yoshlar ezgulik ruhida tarbiyalanadi;

- bugungi kunning ma'naviy muammolarini hal etishda, taraqqiyotimizga to'sqinlik qilayotgan illatlarni yo'qotishda bu o'gitlardan foydalanish yo'llari ko'rsatiladi.

- O'zbekiston o'z istiqboliga erishganidan so'ng jamiyat ma'naviy hayoti sog'lomlashtirilishi va rivojlantirilishi, inson omiliga jiddiy e'tibor qaratilishi ham mazkur muammoning ta'lim-tarbiyaviy jihatdan nechog'li muhim ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib turibdi. Ta'lim tizimida ham barcha o'qitish ashyolari, usul va vositalari aynan jamiyat taraqqiyotiga o'z kuch-qudrati, imkoniyatlari, bilimlari, ko'nikma-malakalarini safarbar etadigan insonlarni shakllantirishga yo'naltiriladi.

Aqliy hujum – o'quvchilar oldiga qo'yilgan muammolarni bor bilim va imkoniyatlariga tayanib, faol hal etishlari uchun keng imkoniyat yaratuvchi metod: a) o'quvchi oldiga qo'yilgan muammoga xilma-xil mulohazalar bilan yondashishga undaydi; b) yangi-yangi fikrlar tug'ilishiga imkon beradi; v) erkin fikr, ijodiy yondashuv natijasida o'quvchilarning tasavvurlariga erk beriladi; g) har bir o'quvchi o'z fikrlarini asoslashga urinadi; d) har jihatdan asosli fikr to'g'ri xulosaga olib kelganligi kuzatiladi va bunga ishonch hosil qilinadi. ye) kuchli g'oyaga asos bo'lgan fikr chuqur bilimdan, nazariy farazdan tug'iladi.

Charxpalak texnologiyasi -texnologiyaning tavsifi. Bu texnologiyada o'quvchilar o'tilgan mavzularni yodga olib, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berishga va o'z-o'zini baholashga, qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan natijalar e'tiborga olingan. Texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarni dars jarayonida mantiqiy fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarini baholash, yakka va guruhlarda ishlash, boshqalar fikriga hurmat bilan qarash, ko'p fikrlardan kerakligini tanlab olishga o'rgatish.

Qog'oz va flomaster, tarqatma materiallar. Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: texnologiya o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida dars boshlanishi yoki dars oxirida yoki o'quv predmetining biron bir bo'limi tugallanganda, o'tilgan mavzularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash uchun mo'ljallangan. Texnologiyani mashg'ulot jarayonida yoki uning bir qismida yakka, kichik yoki jamoa shaklida tashkil etish mumkin. - o'quvchilar guruhlariga ajratiladi. - tarqatma materiallar tarqatiladi.

- har bir guruh a'zosi o'zi ishlagan tarqatma materialining o'ng burchagiga guruh raqamini yozadi, chap burchagiga esa o'zining biron bir belgisini chizib qo'yadi,

- vazifa bajarilgan tarqatma materiallar boshqa guruhlariga "charxpalak aylanmasi" yo'nalishida almashtiriladi,

- yangi guruh a'zolari tomonidan berilgan materiallar o'rganiladi va o'zgartirishlar kiritiladi ,

- jamoalar tomonidan o'rganilgan va o'zgartirishlar kiritilgan materiallar yana yuqorida eslatilgan yo'nalish bo'yicha guruhlararo almashtiriladi (ushbu jarayon guruhlar soniga qarab davom ettiriladi),

- materiallarini oxirgi almashishdan so'ng har bir guruh va har bir a'zosi o'zlari ilk bor to'ldirgan materiallarini tanlab oladilar.

- Har bir guruh a'zosining o'zlari belgilangan javoblariga boshqa guruh a'zolarining tuzutishlarini taqqoslaydilar.

- O'qituvchining tarqatma materialda berilgan vazifalarini o'qiydi va jamoa bilan birgalikda to'g'ri javoblarni belgilaydi.

- Har bir o'quvchi to'g'ri javob bilan belgilangan javoblar farqini aniqlaydilar kerakli ballni to'playdilar va o'z-o'zini baholaydilar. O'quvchilar o'z ballarini belgilab olishgach, o'qituvchi vazifa bajarilgan qog'ozlarni yig'ib oladi va ballni guruh jurnaliga qo'yadi. Natija: o'quvchilar topshiriqlar bo'yicha mustaqil ishlashni o'rganadilar. Hamkorlikda, ijodkorlikda vazifani bajaradilar, darsga qo'yilgan maqsadga erishiladi.

“Chuvalchang” o'yini Interfaol usullardan biri “chuvalchang” (zigzag) usulidir. Interfaol metodning bunday nomlanishi sababi shundaki, unda turli kichik guruhdagi o'quvchilar vaqti-vaqti bilan o'rin almashib, bir-birlariga o'tib turadilar, materialni o'zlashtirish va javobni taqdim etish xususida o'zaro kelishib oladilar. “Chuvalchang” usulida kichik guruhning har bir a'zosi raqamlanadi. Agar biror kichik guruhda birorta a'zo ko'p yoki kam bo'lsa, raqam ham shunga yarasha bitta ortiq yoxud kam bo'ladi.

O'quvchilarning raqamlanishi sababi shundaki, o'qituvchi kichik guruhlarning har biri oldiga bajarilishi lozim bo'lgan o'quv vazifasini qo'ygach, raqamlar asosida maslahat guruhlari tashkil etadi. Chunonchi, 1-raqamlilar alohida, 2-raqamlilar o'z boshlariga, 3-raqamlilar o'z oldilariga va hakoza tarzida vaqtinchalik maslahat guruhi tashkil etiladi. Maslahat guruhi oldiga o'quv muammosini to'g'ri yechish va esda qoladigan yo'sinda taqdim etish yo'llarini belgilash vazifasi qo'yiladi. Maslahatchilar o'zaro fikrlashib olishgach, o'z guruhlarga qaytadilar.

Masalan: 1-guruh: 1-o'quvchi, 2-o'quvchi, 3-o'quvchi kabi raqamlanadi. 2-guruh: 1-o'quvchi, 2-o'quvchi, 3-o'quvchi kabi raqamlanadi. 3-guruh: 1-o'quvchi, 2-o'quvchi, 3-o'quvchi kabi raqamlanadi. Har bir guruhdagi 1-raqamli o'quvchilar maslahatchi guruh sifatida o'rin almashib turadi. 1. Epik asarlarni sanab o'ting va izoh bering? Savol bilan tanishilgach, maslahat guruhidagi o'quvchilar yig'ilib maslahatlashib olinadi va o'z guruhlarga qaytib ma'lumotlar bilan tanishtiriladi.

Natija. Jamiyat taraqqiyoti, inson ongining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq holda ta'lim-tarbiya jarayoni uzluksiz, doimiy tarixiy xarakterga ega bo'lib takomillashib bordi.

Xalq ijtimoiy, ma'naviy va madaniy turmush tarzining o'zgarishi bilan xalq qo'shiqlari ham shaklan va mazmunan boyib, uning madaniy turmush tarzi, orzu istaklarini namoyon etuvchi ta'lim-tarbiya vositasiga aylangan.

Keyinchalik «Navro'z», «Mehrjon», «Sada», «Gul» bayramlari, «Guli surx», «Chiqon», «Xatar», «Darvishona», «Ashaddarozi» o'yinlari, «Iyd al-fitr» (kichik iyd yoki ro'za hayiti), «Iyd al-kabr» (katta iyd yoki qurbon hayiti) kabi milliy udum va qadriyatlar ham xalq an'analarga qo'shildi. Har bir bayram, marosimning tabiiy ta'sir kuchi shu an'ananing mazmunini ochishga xizmat qiluvchi urf-odatlar, rasm-rusumlar bilan mustahkamlanadi.

O'zbek xalq qo'shiqlarining qadimiy namunalari mehnat va mavsum qo'shiqlaridir. Qo'shiq ijodkorlarining amaliy faoliyati ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik bilan bevosita bog'langan va ular mehnatkash xalqning qadimiy urf-odatlarini, marosim va e'tiqodlarinegizida yashab kelgan.

Mehnat qo'shiqlari turli mehnat jarayonlari bilan bog'liq. Masalan, xirmon yanchishda «xo'p mayda» yoki «mayda gul», sigir, qo'y, echkilarni sog'ish va buzoq, qo'zi, uloqlarni emizishda «xo'p-xo'p», «qurey-qurey», «churey-churey» qo'shiqlari kuylangan. Yer haydash, o'rim, yorg'uchoq tortish, charx yigirish va bo'z to'qish jarayonlarida maxsus qo'shiqlar aytilgan. Insonning yashash tarzi, turli-tuman irim-sirimlar, urf-odatlar, mavsumiy yumushlar, marosimlar va bayramlar bilan bog'liq ravishda juda ko'p xalq qo'shiqlarining namunalari yaratilgan.

«Navro'z» bayrami bilan bog'liq bo'lgan dasturxon bezash, sumalak, halim pishirish, ariq-zovurlarni tozalash, birinchi ko'chat ekish, marhumlarni xotirlash, ota-ona va keksalar, nogironlarga muruvvat ko'rsatish, qadamjolarini ziyorat qilish, shirinliklar ulashish, bir-biriga hadyalar in'om etish, mash'alalar yoqib, ariq, daryolar buyiga borish, sayllar o'tkazish kabi udumlar odat tusiga kirib qolgan. Shuningdek, Navro'z bayramida yetti xil (bug'doy, arpa, no'xat, jo'xori, guruch, mosh, loviya)dan go'ja tayyorlanib, qo'ni-qo'shnilariga ulashilgan. Bu odatlarning barchasi ramziy ma'noga ega. Xalq bu marosimlar orqali yangi yilda yog'ingarchilikning mo'l bo'lishi (yog'ingarchilik ko'p bo'lsa, hosil mo'l bo'ladi, chorva uchun esa yem-xashak serob bo'ladi); tinchlik, farovonlik bo'lishi, odamlar o'rtasida mehr-muruvvat, insonparvarlik barqarorlashuviga ishora etadi.

Xalq bayramlari munosabati bilan badiiy-estetik xarakterdagi sayllar o'tkazilgan. Sayllarda xalqning ichki tuyg'usi, o'zligini anglatuvchi xarakter xislatlar og'zaki ssenariyalar, jonli muloqotlar asosida ifodalangan. Har birbayram yoki marosim munosabati bilan o'tkaziladigan sayllar shu tantananing shakliga mos qo'shiqlar, yallalar va boshqalar bilan mazmunan rang-barang tarzda o'tkazilgan.

O'tmishda sayl shaharlardagi registon maydonlari, chorsu va rastalar, shahar tashqarisidagi katta maydon va adirlarda qaror topgan saylgohlar, shuningdek, qadamjolarida o'tkazilib, bir haftadan bir va ba'zan ikki oygacha davom etgan. Saylga yoshu qari, ayollar, bolalar, butun xalq maxsus tayyorgarlik ko'rishgan, yangi kiyimlar tiktirishgan, yangisiga qurbi yetmaganlar, eskisini yuvib yamashgan, hovlilar-ko'chalar supurilgan, tansiq taomlar, shirinliklar tayyorlangan. Hunarmandlar saylgohlarda sotish uchun amaliy san'at asarlari, dehqonlar meva-cheva, noz-ne'matlari, savdogarlar, baqqollar, attorlar noyob mollardan olib borishgan. Saylgohlarda mansab va nasabiga qarab tartib bilan chodir-chaman tikilgan. Xalq savdo-sotiq qilishgan, ko'ngil ochgan, tomosha qilgan. Saylgohlarda davlat va xalq oqsoqollari tomonidan uyushtirilgan poyga, uloq, kurash, chavgon musobaqalari, chakvi deb atalmish san'at bayramlari, sozanda, hofiz, raqqos, masxaraboz, qiziqchi, nayrangboz, ko'z bog'lovchi, dorbozlarning chiqishlari, ayiq, echki, maymun, ilon uynatuvchi, xo'roz, qo'chqor, tuya urishtirish, mushakbozlik namoyish qilingan. Bayramlar, sayllarda turli narsalardan yasalgan qo'g'irchoq o'yinlari ham namoyishetilgan.

O'tkazilgan barcha bayramlar va sayllarda cholg'uchi va qo'shiqchilarning bevosita ishtiroki bu tadbirlarda ko'tarinki ruh va tantanavorlik kiritgan. Ayniqsa, ko'pchilik bo'lib kuylanadigan xalq qo'shiqlari va ommaviy raqslar xalqning erkin nafas olib, yayrashida muhim ahamiyat kasb etgan.

Munozara. Xalq qo'shiqlarida hayot badiiy ramzlar orqali aks ettiriladi va shu tufayli inson qalbida estetik his-tuyg'ular, hayajonlar, ko'tarinki kayfiyat, rahm-shafqat, shodlik, quvonch, g'am-qayg'u, hasrat, nafrat paydo bo'ladi. Shuning uchun ham xalq qo'shiqlariga barcha yoshdagi kishilar birday murojaat qiladilar.

Xalq qo'shiqlarining yana bir muhim turi bu marosim qo'shiqlaridir. Marosim qo'shiqlari insonlarning hayot, voqeylik va tabiat o'zgarishlariga bo'lgan madaniy munosabatlarini ifodalovchi qarashlari asosida vujudga kelgan san'atdir. Marosimlarda olg'a surilgan umuminsoniy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ko'rgazmali faoliyat targ'ib etiladi. Ruhshunoslik, san'at, pedagogika qoidalarining uzviy birligida ma'naviy qadriyatlarning uyg'unlikdagi mazmuni o'quvchilar ongiga singdiriladi. Masalan, inson u yoki bu marosimni o'tkazish uchun ruhiy jihatdan o'zini tayyorlaydi, unda musiqa ohanglari, so'z san'ati dramatik harakatlardan foydalanadi. Bu esa, xalqning ma'naviy va moddiy turmush tarzi, axloq mezonlari, o'tmish, bugun va kelajakdagi ma'naviy hayotga bo'lgan qiziqish va intilishlarini namoyon etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Har bir marosimning o'ziga xos rejasi, maqsadi va vazifalari kishilarning ma'naviy dunyosiga ta'sir eta olish mezonini asosida baholanishi lozim.

Folklorshunos olim B.Sarimsoqovning tasnifiga ko'ra, o'zbek marosim qo'shiqlari mavsumiy va amaliy-maishiy qo'shiqlar turkumiga bo'linadi

Birinchi turkum marosim qo'shiqlari ham ikkiga: faqat mavsum bilan bog'liq ashulalar - «Sust xotin», «Choy-momo», «Yas-Yusup»; mavsumiy mehnat, xo'jalik yuritish tarzi bilan bog'liq qo'shiqlar «Loy tutish», «Shox moylar», «Oblo baraka» kabi janrlarga bo'linadi. Oilaviy-maishiy marosim qo'shiqlari tematik-funksional xususiyatlarga ko'ra to'rt guruhga: so'zning sehr qudratiga asoslanuvchi qo'shiqlar - kinna, gulafsho, olqish, qarg'ish, afsun, bolalarning beshik davri qo'shiqlari - chilla ko'chiriq, beshikka solish, to'y qo'shiqlari - jar, yor-yor, o'lan, lapar, kelin salom, kuyov salom, to'y olqishlari, oyna ko'rsatar, motam qo'shiqlari - yig'i-yo'qlov, motam yor-yoridan iborat.

Qo'shiq janri bir qancha oddiy turlardan ham iborat bo'ladi. Afsunli qo'shiqlar ma'lum bir marosimlarni bajo keltirish, masalan, yomg'ir chaqirish, quyosh va oy tutilishini to'xtatishni iltijo qilish hamda boshqalarda ham muhim o'rin tutadi.

Ko'p qirrali muhabbat lirikasi, satira va yumor, tarixiy mavzu, ijtimoiy norozilik ushbu guruhga tegishli har bir janr-terma (yoki cho'blama) qo'shiq, lapar, yalla va ashulalar asosini (garchi ular bir-biridan ravshan ifodalangan xarakterli musiqali xususiyatlari bilan farqlansa ham) tashkil qilishi mumkin.

Terma o'z kuyining ma'lum darajada so'zlarning kuy va ohang uyg'unligida ifodalanishi tor diapazoni va ixcham shakli bilan xarakterlanadi.

Termalar matni mazmunan turli xil bo'lib, ko'pincha barmoq vaznidagi yetti-sakkiz bo'g'inli misralardan iboratdir.

Qo'shiq janr sifatida nisbatan kichik diapazonli kuydan tashkil topib, barmoq vaznidagi poetik matnning to'rtlikdan iborat bir bandi yoki bir-ikki misrasini qamrab oladi, ayni vaqtda har bir she'riy misraga tugal ohang moslashtirilgan bo'ladi.

Qo'shiq juda keng tarqalgan janrlardan bo'lib, o'z mazmunining xilma-xilligi, ko'pqirraliligi bilan alohida ajralib turadi.

Lapar raqsboq kuyga ega bo'lib, ko'pincha o'yin-raqs bilan ijro etiladi. Uning matnlari asosan ishqiy-lirik, didaktik, yumoristik yoki hazil she'rlardan tashkil topadi. Ayrim tumanlarda «Lapar» atamasini o'lan deb yuritiladigan dialog shaklidagi to'y marosim qo'shiqlariga nisbatan ham qo'llaniladiki, bu aytishuv kelin

hamda kuyov tomon vakillarining har bir guruhida alohida-alohida unison xor sifatida ijro etilishi yoki yakkaxonlar dialogi tarzida bo'lishi mumkin.

Yalla raqs jo'rligida ijro etilib, u ikki xil bo'ladi. Birinchisining kuyi nisbatan tor diapazonli bo'lib, she'rdagihar bir band va uning o'yinlari yakkaxon yallachi, naqorat esa unison xor (bir guruh sozanda yoki ashulachilar, ko'pincha tinglovchilar) tomonidan aytiladi. Bunday yallalarda har bir band naqorat bilan boshlanib, naqorat bilan tugallanadi.

Yallaning ikkinchi xili uchun, aksincha, nisbatan keng diapazonli rivojlangan kuy xarakterlidir. Unda unison xorning yakkaxon ijrosi bilan almashinib turishini ko'ramiz. Raqsni esa endi-qo'shiqchi yallachining o'zi emas, balki alohida raqqosa (yoki raqqos) ijro etadi.

Bugungi kunda yoshlarda milliy ma'naviyatimiz tarixi, boy mazmuni haqida bilim beruvchi, o'zligini anglashni ta'minlovchi xalq etnografik ansambllari («Shalola», «Besh qarsak», «Chanqovuz», «Chorqarsak» va boshqalar) tashkil etilmoqda. Bunday ansambllar o'zbek xalqining estetik-badiiy an'analari, milliy san'at namunalarini tiklab, qadimdan milliy-ma'naviy qadriyat tarzida davom etib kelayotgan har bir vohaning o'ziga xos urf-odatlarini, rasm-rusumlarini jonlantiradi. O'zbek xalqining yor-yor, o'lan aytish, alla, yalla, doston kuylash, chanqovuz chalish, kelin kutish, chimildiq tuzash, kashta tikish, chit to'qish, jun savash, ip yigirish, kalava o'rash, chiroz to'qish, do'ppi tikish, supra yozib xamir qorish, qaynona, qaynota, erga munosabat, bola tarbiyalash, milliy taom tayyorlash, milliy kiyim turlarini namoyish etish kabi urf-odatlarini, an'analari o'quvchida o'zligini anglash tuyg'usini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib yuqorida qayd etilgan xalq og'zaki ijodining sayllar, marosimlar, bayramlar, mehnat va mavsum qo'shiqlari, marosim qo'shiqlari, alla, afsunli qo'shiqlar, terma, lapar, yalla va xalq ansambllari, dostonchilik xalq musiqa pedagogikasining muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi va bular o'quvchining ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda muhim omil bo'la oladi.

Xalq qo'shiqlari mazmun jihatdan milliy asosga ega bo'lib, birinchidan, ular muayyan davrda madaniy manba sifatida vujudga kelgan hamda ma'naviy-axloqiy fazilatlarining mazmuni, shakl va vositalarini mujassam etadi, ikkinchidan, u xalqning tajribada sinalgan yuksak ma'naviy-axloqiy xarakter xususiyatlari, tarbiya mezonlarini umumlashtirib ular o'rtasida qadriyat darajasiga ko'tarilgan. Xalq qo'shiqlari muhim targ'ibot vositasi hamdir. Ular millatning urf-odatlarini, dunyoqarashi, tuyg'ularini targ'ib qiladi va avlodlardan avlodga yetkazadi.

Xalq qo'shiqlari badiiy-estetik manbalar sifatida kishi hissiyoti orqali aqlni, aql orqali esa hissiyotni tarbiyalash vositasidir. Xalq qo'shiqlariga xos xususiyat ham aqliy teranlik, mantiqiy fikrlash asosida ma'naviy fazilatlarining barcha qirralarini ongli ravishda o'zlashtirish orqali aqliy barkamollikka erishishni ta'minlashdan iboratdir. Unda ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishning butun vositasi sifatida o'quvchilarning faoliyati, kundalik muloqot jarayonida amalga oshiriladi. Xalq qo'shiqlarining qamrov doirasi chegaralanmagan. Ularni kattalar yoki bolalar qo'shiqlari, kichik yoki katta yoshdagi o'quvchilarga mos qo'shiqlar sifatidaizohlash nisbiy xarakter kasb etadi. Shuning uchun ham qo'shiqlar yosh avlodni ma'naviy-axloqiy shakllantirishda katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Ularni o'quvchilarning yosh xususiyatlari, dunyoqarashi, axloqiy-estetik taraqqiyot darajasiga ko'ra guruhlagan holda ta'lim jarayonida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy shakllantirish tizimini takomillashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Ajdodlarimiz xalq og'zaki ijodi asarlarida har bir yosh avlodni ilm olishga, ilmi bo'lishga chaqirib, boshqalarga har tomonlama namuna bo'la oladigan ma'naviy yetuk, hunarli, kasb-korli farzandlar bo'lishini ta'kidlaganlar. Xalq og'zaki ijodi namunalarini hayotiyli va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi, mardlik, fidoiylilik, samimiyat, to'g'rilik, hamiyatlilik, do'stga sodiqlik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlardan iborat bo'lgan o'zbek milliy ruhiyati yaqqol ko'rinadi. Xalq og'zaki ijodida ularni qurshab turgan el-yurtning o'zaro munosabatlari, xatti-harakatlari, tutumlari, qarashlari juda katta o'rnakdir. Ammo ularni o'z o'rnini bilan hozirgi yoshlar ongi va qalbiga singdirish, shu yo'l orqali yuksak ma'naviyatli inson tarbiyasiga daxldor ma'naviy-axloqiy fazilatlarini o'zlashtirib olishiga imkoniyat yaratish adabiy mashg'ulotlarning, faqat adabiyot emas, balki barcha o'quv predmetlarini o'rganish jarayonidagi eng muhim vazifalaridan biridir. Shu o'rinda yana bir ta'kidni eslatmoqchimiz: komil insonni tarbiyalashda ota-onani ibrat qilib ko'rsatish – milliy udum va qadriyat ekanligi, umuman, oila ma'naviyati va sog'lom turmush tarzining xalq dostonlaridagi talqinlarini maktab o'quvchilariga alohida o'rgatish; bu haqdagi kuzatishlarni ilmiy jamoatchilik e'tiboriga havola qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq og'zaki ijodi ham e'tiqod yo'lida sobit tura oladigan imonli kishilarni madh etuvchi, ezgulik, mardlik va botirlikni ulug'lovchi, zulmzo'ravonlik, adolatsizlikni qoralovchi mazmunni o'zida aks etiradi. Xalq og'zaki ijodi namunalari yuksak insoniy fazilatlarga ega bo'lgan qahramonlari pok qalbi, adolatparvar, hamisha zulmga, nohaqlikka qarshi kurashgan, jabrdiydalarga yordam qo'lini cho'zgan mard kishilardir. Xalq og'zaki ijodida ta'limning ilg'or texnologiyalaridan foydalanish, interfaol usullarni amaliyotga tatbiq etib xulosa va tavsiyalar taqdim etildi. Innovatsion texnologiyalar xalq og'zaki ijodi namunalarini

o‘rganishda, mavzuni o‘quvchilarga yetkazishda, tahlil qilishda ulardan o‘rinli foydalanish zarur va muhim ekanligini ko‘rsatdi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент, «Ўзбекистон» НМИУ, 2017, 229 – 230-бетлар.
3. Жураев Б.Т., Абдурахмонова Д.У. Эстетическое развитие школьников средствами узбекского музыкального фольклора. // Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств, 2019, №.14, с.77.
4. Жураев Б.Т. Социально-духовное развитие студентов. Россия–Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития, 2019, с. 22 – 23.
5. Umurova M.Y. Practical Possibilities of Spiritual-Moral Formation through Folk Songs. // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, T., 2795, №. 546X, p. 55.
6. Yoshiyevna U.M. Musiqa ta’limida bolalar folklor qo‘shiqlarini o‘rgatish pedagogik muammo sifatida. // Technical science research in Uzbekistan, 2023, т. 1, №.4, p. 156 – 162.